

Adam Kudła

Prace konserwatorskie - województwo katowickie 1959-1972

Ochrona Zabytków 26/3 (102), 209-216

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„PIĘKNA KSIĄŻKA” — WYSTAWA W MUZEUM LITERATURY

Warszawskie Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza i Towarzystwo Przyjaciół Książki zorganizowały dla uczczenia VIII Zjazdu Bibliofilów wystawę „Książka piękna — pół wieku bibliofilstwa w Polsce” obrazującą działalność wydawniczą międzywojennych i powojennych towarzystw przyjaciół książki oraz niektórych oficyn wydawniczych. Na wystawie zgromadzono około 200 książek wydanych w latach 1922—1972 zamykających okres zorganizowanego bibliofilstwa w Polsce, wybranych ze względu na piękny układ graficzny, czcionkę, projekt plastyczny, papier lub oprawę. Niektóre z książek noszą autografy założycieli towarzystw Dembego, Koczorowskiego, Smolika, inne w układzie graficznym Półtawskiego lub Kuglina są arcydziełami sztuki drukarskiej. Za dzieła sztuki uważać można również większość wydawnictw florenckiej oficyny Tyszkiewiczów lub warszawskiej — Łazarskiego. Warto zanotować że na wystawie znalazły się wydawnictwa ściśle związane z ochroną zabytków, takie jak „Zabytki polskie w Ojczyźnie i na obczyźnie” Chwalewika, „Warschau” Wiktora Gomulickiego wydana w Monachium w roku 1918, „Drzeworyt ludowy w Polsce”. „Wystroje malarskie kościołów drewnianych” i wiele innych wydawnictw z zakresu historii i historii sztuki. Propagowanie bibliofilskiej działalności w formie tego rodzaju wystaw jest bardzo wskazane w czasie gdy estetyka i staranność wydawnicza nie zawsze idą w parze z masowością nakładów. Z zamiłowania do książek w wiekach przeszłych powstawały wielkie biblioteki, będące obecnie pomnikami kultury polskiej. Obecna działalność bibliofilska przyczynia się również do ochrony licznych zabytków piśmiennictwa, drukarstwa i introligatorstwa w Polsce.

Agnieszka Jarzemska

*PRACE KONSERWATORSKIE — WOJEWÓDZTWO KATOWICKIE
1959—1972*

Stan większości zabytków województwa katowickiego był niezadowolający nie tylko z powodu zniszczeń wojennych lecz głównie na skutek zaniedbań, a także niewłaściwego użytkowania. Początkowe lata okresu sprawozdawczego charakteryzowały się kontynuacją prac zabezpieczających zainicjowanych tuż po 1945 r. Były one realizowane głównie przez własne Brygady Robót Konserwatorskich. Przyjęcie w 1962 r. wykonawstwa budowlanego przez PP Pracownie Konserwacji Zabytków zbiegło się ze zmianą polityki konserwatorskiej. Nakłady rozdysponowywane na wiele drobnych zabiegów budowlano-konserwatorskich skoncentrowane zostały na realizacji kilku kompleksowych zadań. Zamknięto bowiem etap działań związanych z zabezpieczeniem zabytków i przystąpiono do ich racjonalnego zagospodarowania. Zapoczątkowały je pełne odbudowy pałacu w Sośnicowicach, zespołu klasztornego w Wodzisławiu, pałacu w Zembrzydowicach. W dalszych latach, w miarę krzepnięcia wykonawstwa konserwatorskiego, podejmowano bardziej złożoną problematykę konserwatorską, jak np. konserwacja w formie trwałej ruiny zamku w Ogrodzieńcu wraz z zagospodarowaniem turystycznym, budowa parku etnograficznego w Chorzowie, czy też restauracja wnętrza pałacu pszczyńskiego.

Zabytki architektury

Będzin — Gzichów. Zespół podworski składający się z dworu, oficyny, budynków gospodarczych i parku, zbudowany z kamienia łamanego w XVIII w. rozbudowany z początkiem XIX w. Dwór założony na planie prostokąta, z trzema ryzalitami — po bokach i na osi fasady. Dwukondygnacyjny, półtoratraktowy, nakryty dachem łamanym. Oficyna jednotraktowa, z dachem pulpitowym. Zabudowania gospodarcze czteroskrzydłowe, z czworobocznym dziedzińcem pośrodku. Te

ostatnie oraz oficyna wskutek wadliwego użytkowania znajdują się w stanie zaawansowanej dewastacji. Po wykwaterowaniu magazynów Centrali Nasion i bieżącym remoncie dwór został w 1958 r. zagospodarowany na Dom Kultury Dzieci i Młodzieży Zagłębia. Obecnie jest w nie najlepszym stanie wskutek braku remontów bieżących. Dla uratowania całego zespołu przed ostatecznym zniszczeniem zdecydowano zaadaptować zabudowania gospodarcze na siedzibę Zakładu PKZ, przenieść Dom Kultury z dworu do oficyny, dwór natomiast oddać do dyspozycji Muzeum Zagłębia, które — zlokalizowane obecnie we wnętrzach średniowiecznego zamku — nie ma perspektyw rozwojowych. Prace budowlane zostały rozpoczęte w IV kwartale 1972 r. i obejmowały rekonstrukcję kamiennego ogrodzenia biegnącego wzdłuż pd. granicy zabudowań podworskich i parku. Rozpoczęto także odgruzowanie, roboty rozbiórkowe i murowe w budynkach gospodarczych. Projekt odbudowy i adaptacji wykonały PKZ Kraków (mgr inż. W. Łopatowa), które również podjęły się wykonawstwa budowlanego.

Borynia pow. Rybnik. Pałac z końca XVIII w., klasycystyczny, zbudowany z cegły. Od 1945 r. częściowo opuszczony, poważnie zaniedbany. Po pracach konserwatorskich prowadzonych głównie we wnętrzu i gruntownym remoncie więźby dachowej przekazano pałac miejscowej szkole podstawowej. Użytkownik, choć eksploatuje obiekt od wielu lat, nie poczuwa się do obowiązku przeprowadzenia remontu elewacji, których dekoracja architektoniczno-rzeźbiarska szybko niszczeje. Prace remontowe przeprowadziły BRK.

Bycina pow. Gliwice. Pałac z 1700 r. wzniesiony z cegły na rzucie litery L przez Paczyńskich z Tenczyna, trójkondygnacyjny, z bogatą dekoracją architektoniczną. W plafonie kaplicy zachowały się barokowe malowidła iluzjonistyczne. W trzech kondygnacjach elewacji pd. i zach. znajdują się arkadowe krużganki obecnie zamurowane. Skrzydło pd.-wsch. użytkowane jest na cele mieszkalne, skrzydło pn.-zach. od 1945 r. jest zdewastowane. W celu zabezpieczenia obiektu wykonano w zagrożonym skrzydle następujące prace: nową wieżbę dachową wraz z pokryciem, stropy ogniotrwałe nad drugą i trzecią kondygnacją, wieniec żelbetowy nad gzymsem wieńczącym oraz zrekonstruowano sklepienia nad klatką schodową. Zamurowano wyrwy i pęknięcia murów, zabezpieczono otwory okienne. Wymieniono strop nad korytarzem trzeciej kondygnacji w skrzydle pd.-wsch. Obiekt jest jednym z nielicznych na terenie województwa katowickiego przykładów zabytków architektury prezydencjonalnej nieużytkowanych w całości lub w części. Roboty wykonały PKZ Kraków.

Bytom. Tzw. piwnice Gorywodów, zapewne z XVI w., ocalałe po rozebraniu w latach 50 barokowej kamienicy. Zachowały się dwa pomieszczenia: większe, nakryte sklepieniem wspartym w środku na filarze, z otworem wejściowym ujętym w ostrołukowe obramienie oraz mniejsze, przyległe doń od strony pn. Piwnice uległy znacznej dewastacji na skutek braku zabezpieczenia i eksploatacji górniczej. Zgodnie z koncepcją projektową, po kapitalnym remoncie zostały zaadaptowane na winiarnię, nad nimi natomiast stanął lekki pawilon usługowy. Z uwagi na konieczność zabezpieczenia piwnic przed skutkami eksploatacji górniczej wykonano pod fundamentami poduszki betonowe, a z powodu osłabienia murów piwnic pawilon posadowiono na specjalnej konstrukcji niezależnych słupów żelbetowych. Zabytkowe partie murów wzmocniono zastrzykami cementowymi, założono izolację zewnętrzną. Od wewnątrz oczyszczono i przespoinowano lico kamienia. W celu zorganizowania odpowiedniego zaplecza dobudowano dwa dalsze pomieszczenia piwniczne. Użytkownik, tj. WSS, wyposażył wnętrza w meble i metaloplastykę harmonizujące z charakterem architektury piwnic. Projekt odbudowy i aranżacji wnętrza wykonał mgr inż. Z. Głąb z PKZ Kraków, wykonawstwo prowadziły również PKZ Kraków.

Chorzów. Wojewódzki Park Etnograficzny¹. Inicjatywa ratowania budownictwa drewnianego województwa katowickiego przez stworzenie muzeum w plenerze powstała w okresie międzywojennym. Przeniesiono wówczas dwa zagrożone obiekty, tj. kościółek i spichlerz, do katowickiego parku im. T. Kościuszki. Inicjatywę podjęto ponownie dopiero w latach 1961—1962, gdy grupa etnografów z muzeów górnośląskich wyruszyła w teren dla wytypowania obiektów zasługujących na specjalną ochronę konserwatorską. Ze zgromadzonego materiału wybrano ok. 80 obiektów, któ-

¹ A. Kudła, *Stan i propozycje ochrony budownictwa ludowego w województwie katowickim*. „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku”, 1969, nr 10, ss. 26—30.

re miały być przeniesione do muzeum w plenerze. Poważne przerzedzenie zasobów budownictwa drewnianego uniemożliwiło ukazanie w Parku ewolucji form budownictwa ludowego i zmusiło do ograniczenia problematyki do zagadnienia społecznego rozwarstwienia wsi górnośląskiej w połowie XIX w. Przyszłe muzeum w plenerze zdecydowano zlokalizować na terenie Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie, wydzielając z niego obszar ok. 24 ha. Lokalizacja — z uwagi na centralne położenie, w sąsiedztwie zorganizowanego zaplecza noclegowo-restauracyjnego — wydaje się korzystna, jej zalety obniżone są jednak zadymieniem przemysłowym i potrzebą zainwestowania znacznych nakładów w ukształtowanie i uzbrojenie terenu. Projekt koncepcyjny i techniczno-robotczy zagospodarowania przestrzennego opracowany został przez zespół krakowskiego „Miastoprojektu” z inż. J. Klimkiem jako głównym projektantem. Przewiduje on rozmieszczenie wybranych budynków w 6 zespołach subregionalnych (beskidzki, wałaski, pszczyńsko-rybnicki, górzan, lubliniecko-tarnogórski, zagłębiowski), połączonych drogą okólną długości 2 km. Zgodnie z naturalnym położeniem geograficznym — w południowej części terenu umieszczono obiekty reprezentujące budownictwo beskidzkie, w północnej zaś lubliniecko-tarnogórskie. W części centralnej mają być zgromadzone obiekty użyteczności publicznej, jak kościółek, szkoła, karczma, areszt sołecki, zaś nieco peryferyjnie — grupa drewnianych spichlerzy dworskich. Zaprojektowany ciek wodny ma uruchomić urządzenie folusza i młyna wodnego. Do prac realizacyjnych przystąpiono w 1963 r. Zaczęto od przeniesienia dwu najbardziej zagrożonych budynków: wiatraka z 1841 r. z Grzawy i XVII-wiecznego spichlerza z Warszowic. Jednak dalsze prace konserwatorskie uległy zahamowaniu, ponieważ wymagały zorganizowania solidnego zaplecza budowlanego, które ukończono dopiero w 1968 r. Umożliwiło to przyspieszenie tempa realizacji. W sumie przeniesiono na teren Parku 26 obiektów, z których zmontowano 21 (oprócz wyżej wspomnianych — spichlerze z Pilchowic i z Bujakowa, garbarnię z Koniakowa, stodoły ośmioboczne z Grzawy i Kobióra, szopy na siano i wozy z Kobióra, Kryr i Istebnej, chlewy z Mikołowa i Kobióra, chałupy z Bażanowic, Bruśka i Kromołowa, kuźnię z Zamarsków, owczarnię z Brenny, stodołę czworoboczną z Bruśka, młyn wodny z Imielina). W trakcie zabiegów konserwatorsko-ciesielskich lub też zdeponowane w magazynach są: folusz z Brenny, kopulasty spichlerz z Pszowa, chałupy z Panewników, Istebnej i Frydka. W zakresie urządzenia terenu wykonano: drogę okólną wraz z jej oświetleniem, drogi łącznicze, wodociąg przeciwpożarowy, ciek wodny z dwoma akwenami, przepompownię, ogrodzenie oraz w 90% zaawansowano ukształtowanie terenu. Zrehabilitowano ok. 20% terenów zieleni. Niestety żaden ze zmontowanych budynków nie został w całości ukończony. Utrudnia to podjęcie prac nad ich wyposażeniem i zagospodarowaniem terenów przyzagrodowych. Prace związane z urządzeniem terenów prowadzą specjalistyczne przedsiębiorstwa, prace konserwatorskie — PKZ Kraków.

Czernica pow. Rybnik. Spichlerz drewniany z XVIII w., dwukondygnacyjny, o konstrukcji wieńcowej. Nieużytkowany. Wykonano nowe pokrycie połaci dachowych gontem, wzmocniono kamienną podmurówkę przez wymianę zwietrzałych kamieni i przemurowanie wyrw.

Danków pow. Kłobuck. Założenie fortyfikacyjne z XVII w., bastionowe, na rzucie zbliżonym do wydłużonego trapezu, wzniesione przez Stanisława Warszuckiego, wojewodę mazowieckiego. Jedyna, poza Jasną Górą, warownia w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej nie zdobyta przez Szwedów. Poza murami kurtynowymi, bastionami, wałami, fosami i basztą bramną zachowały się mury fundamentowe budynku mieszkalnego. Prace konserwatorskie, rozpoczęte w 1972 r., koncentrowały się na uzupełnieniu ceglano-kamiennego lica na pn.-zach. murze kurtynowym, z przemurowaniem pęknięć i wypełnieniem wyłomów. Równocześnie z wykonawstwem prowadzone były przez Instytut Podstaw i Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej pod kierunkiem doc. dr A. Gruszeckiego badania architektoniczno-archeologiczne. Wykonawstwo budowlane prowadziły PKZ Kraków.

Gliwice. Dwór Cetryczów, gotycki, zbudowany z cegły i kamienia, przekształcony w XVI i XVII w. Wskutek poważnych zaniedbań obiekt musiał być poddany gruntownym pracom konserwatorskim (po wykwaterowaniu zakładu produkcyjnego). Wymieniono zbutwiałe stropy drewniane, wzmocniono więźbę dachową likwidując w niej aktywne ogniska grzyba. Zabezpieczono sklepienia w kondygnacji parteru i założono niezbędne instalacje. W ścianie zach., stanowiącej odcinek miejskich murów obronnych, odsłonięto spod tynku ceglany wążek w układzie polskim. Na podstawie materiałów ikonograficznych zrekonstruowano górną kondygnację wieży, przywracając jej pierwotne nakrycie dachem namiotowym. Projekt architektoniczny

1. Gliwice. Zamek XIV w. Remontowany i adaptowany na muzeum w latach 1959—1963. (fot. A. Kudła, 1973)

2. Ogródzieniec pow. Zawiercie. Zamek, 1530—1560. Od końca XVIII w. w ruinie. Konserwacja w latach 1959—1973 (fot. A. Kudła, 1973)

opracował doc. dr inż. F. Maurer z Politechniki Gliwickiej. Wykonawstwo prowadziły BRK. Obiekt przekazany został muzeum gliwickiemu, które umieściło w nim działy historii i archeologii.

Mirów pow. Częstochowa. Zamek z XIV w., kamienny budowany na wysokim wzniesieniu. Był jedną z wielu warowni broniących pd.-zach. rubieży państwa. Rozbudowany w XV i XVI w., od końca XVIII w. pozostawał w ruinie. Wraz z innymi warowniami jurajskimi został — z wyjątkiem ściany pn. baszty mieszkalnej — doraźnie zabezpieczony w latach 1960—1961. Stopień zniszczenia ściany baszty wykluczał możliwość jej zabezpieczenia. Po dokładnym zinventaryzowaniu rozebrano ją i ponownie wymurowano. Nową ścianę powiązano za pomocą kotew stalowych z pozostałymi ścianami baszty. Prace wykonywały początkowo BRK, następnie PKZ Kraków.

Ogródzieniec pow. Zawiercie. Zamek murowany z kamienia wapiennego i częściowo z cegły. Historia jego sięga XIV w., gdy za sprawą króla miejscowy ród Włodków wznosił na wysokim wypiętrzeniu skalnym pierwszą warownię. Gruntownie rozbudowany w latach 1530—1560 przez Bonerów, a później Firlejów, uległ zniszczeniu w XVII w. przez Szwedów. Od końca XVIII w. pozostawał w całkowitej ruinie. Do prac konserwatorskich przystąpiono w 1959 r., według programu obejmującego trzy etapy. W etapie pierwszym zabezpieczono mury obronne dziedzińca wsch. i zach. w celu zamknięcia dostępu osób niepowołanych, w drugim przeprowadzono konserwację zamku górnego, w trzecim przystosowano zamek do celów turystycznych. Wielka wartość zabytkowa obiektu, a także złożona problematyka konserwatorska zobowiązywały do przeprowadzenia szeroko zakrojonych badań zarówno technicznych, jak i naukowych. Wyniki podstawowych badań architektonicznych umożliwiły odsłonięcie nieznanych dotąd elementów obiektu: fosy przed bramą zamku dolnego, fundamentów budynków przybramnych i zabudowań gospodarczych, tj. stajni i wozowni na dziedzińcu wschodnim², dużej fosy przed basztą bramną zamku górnego, zbiornika na wodę na dziedzińcu głównym, studni, fundamentów pieca kuchennego, skarbczyka pod sypialnią Bonera, węża obronnego (kaponiery) w skrzydle pd. Rozpoznano także kolejne fazy rozbudowy zamku i zlokalizowano

² Odkryte w czasie badań archeologicznych w 1959 r. przez W. Błaszczyka.

zabudowania warowni gotyckiej. W trakcie badań archeologicznych wydobyto wiele cennych obiektów, szczególnie kafli, detali architektonicznych, glazurowanych płytek posadzkowych itp., związanych z poszczególnymi okresami eksploatacji zamku. Prace budowlano-konserwatorskie koncentrowały się na odgruzowaniu poszczególnych poziomów, wzmocnieniu konstrukcji murów, wypełnieniu wyrw i ubytków oraz na zabezpieczeniu korony murów. W ramach adaptacji turystycznej położono we wszystkich pomieszczeniach i na ciągach komunikacyjnych betonowe płytki posadzkowe, wykonano kładki, pomosty i schody. Zaadaptowano kilka pomieszczeń na ekspozycję muzealną i siedzibę przyszłej administracji. W pracach konserwatorskich przestrzegano konsekwentnie zasady wyraźnego uczytelniania efektów interwencji w substancję zabytkową murów, konieczną bądź to w związku ze wzmocnieniem konstrukcji, bądź przy adaptacji turystycznej. W murach zastosowano odcinanie oryginalnych partii lica paskami blachy, w nowych elementach architektury zastosowano współczesną formę i materiał. Wytyczone zostały trasy turystyczne, którymi zwiedzający dostaną się na wszystkie atrakcyjne poziomy zamku. Nadzór naukowy i badania prowadził Instytut Podstaw Architektury Politechniki Warszawskiej z doc. dr A. Gruszeckim, projekty architektoniczne opracowała mgr inż. W. Łopata PKZ Kraków, które także kontynuowały po BRK od 1964 r. wykonawstwo budowlane. Obiekt będzie oddany do użytku w trzecim kwartale 1973 r.

Ostropa pow. Gliwice. Kościół drewniany z 1640 r. z nawą o konstrukcji wieńcowej, do której od zachodu przylega dzwonnica, z murowanym oktogonalnie zamkniętym prezbiterium. Obiekt, o unikalnym w warunkach województwa wystroju wnętrza, został przy końcu XIX w. zniekształcony zmianą bryły dachu (obniżenie kąta nachylenia połaci dachowych). Zastąpiono wówczas także przycięs i kilka dolnych wieńców zrębu podmurówką oraz podparto pochyłającą się pd. ścianę nawy murowanymi skarpami. Dalsze istnienie obiektu było poważnie zagrożone wskutek wystąpienia szkód górniczych i zaniedbań w bieżących remontach. Dokumentację odbudowy wykonał zespół z Politechniki Gliwickiej pod kierunkiem doc. dr. M. Bukowskiego. Prace rozpoczęto w 1971 r. od wypionowania pochyłonej dzwonnicy, wymiany zbutwiałych jej elementów konstrukcyjnych i zużytego szalowania ścian. Późniejszą podmurówkę w nawie zastąpiono bierwionami, wykonano nową wieżbę dachową, bardziej odpowiadającą charakterowi obiektu, którą wsparto na konstrukcji ramowej, ponieważ osłabione i odchylone od pionu ściany zrębowe nie mogły przejąć jej ciężaru. Równocześnie z robotami budowlanymi prowadzono były prace przy konserwacji XVII-wiecznej polichromii figuralnej, pokrywającej całą powierzchnię pn. ściany nawy. Badania sondażowe wykazały, że polichromia znajduje się także na pozostałych ścianach. W części murowanej obiektu przecerowano spękania, założono wieniec żelbetowy nad gzymsem wieńczącym i otynkowano ściany zewnętrzne. Prace budowlane i konserwatorskie prowadzone były przez PKZ Kraków.

3. Ostropa pow. Gliwice. Kościół fil. p. w. św. Jerzego z 1640 r. Odbudowany w latach 1971—73, po zniszczeniach spowodowanych szkodami górnymi (fot. A. Kudła 1973)

Pogórz pow. Cieszyn. D. Zajazd z 1818 r., wzniesiony z kamienia i cegły na rzucie prostokąta parterowy, częściowo podpiwniczony. Wskutek wieloletnich zaniedbań w bieżących remontach znajdował się w stanie daleko zaawansowanej dewastacji. W trakcie prac remontowych wymieniono zbutwiałą konstrukcję dachową, wzmocniono sklepienia, wykonano nową stolarkę okienną i drzwiową, położono posadzki, podłogi oraz tynki wewnętrzne i zewnętrzne. Zakonserwowano stolarkę drzwi wejścia głównego i oczyszczono jego kamienne obramienie. Zainstalowano centralne ogrzewanie oraz urządzenia sanitarne. Zajazd przeznaczono na gromadzką ośrodek kultury, znalazły w nim pomieszczenie: klubo-kawiarnia, świetlica, czytelnia i biblioteka. Projekt i prace budowlane wykonały PKZ Kraków w latach 1962—1970, instalacje wodno-kanalizacyjne i centralnego ogrzewania miejscowe przedsiębiorstwa branżowe.

Pszczyna. Pałac zbudowany z cegły, w części przyziemia z kamienia, pierwotnie gotycki, rozbudowany w okresie renesansu i baroku. Ostatnia gruntowna przebudowa przeprowadzona została pomiędzy 1870 a 1874 r. przez francuskiego architekta Destailleura. Od 1946 r. pałac pełni funkcję Muzeum Wnętrz Zabytkowych. Przyczyną przystąpienia do prac remontowych było nieprzystosowanie obiektu do współczesnych wymogów muzealnych, a także wieloletnie zaniedbania w remontach bieżących. Prace rozpoczęto od reperacji pokrycia dachowego, wykazującego znaczne nieszczelności z powodu zużycia łupku. W całym obiekcie zainstalowano centralne ogrzewanie (z kotłownią zasilaną gazem), co było szczególnie uciążliwe w pomieszczeniach ze sztukaterią i boazeriami. Wymieniono także instalację elektryczną oraz wodno-kanalizacyjną wewnętrzną i zewnętrzną. Usunięto kilka ognisk grzyba, zre-

generowano drewniane wykładziny podłóg. Oczyszczono tapety i odświeżono malaturę ścian. Kilka pomieszczeń najbardziej okazałych, jak np. sypialnię, buduar, salę zwierciadlaną o bogatym wystroju architektoniczno-rzeźbiarskim, poddano zabiegom konserwatorskim. Zainstalowano sygnalizację alarmową oraz sieć hydrantów przeciwpożarowych. Uporządkowano i zagospodarowano także bezpośrednie otoczenie pałacu, wykonując nowe nawierzchnie na ciągach pieszych i placach oraz kwietniki, nawiązując tym samym do XVIII-wiecznego rozwiązania urbanistycznego. Prace wykonywane były przez szereg różnych przedsiębiorstw specjalistycznych, wiodącym były PKZ Kraków. Obiekt przekazano do ponownej eksploatacji w październiku 1971 r.

Siewierz pow. Zawiercie. Zamek wzniesiony z kamienia i cegły w XIV w., rozbudowany w XVI i XVII w. Od końca XIX w. w ruinie. Systematycznie pogarszający się stan techniczny murów spowodował konieczność przystąpienia do prac zabezpieczających, którym towarzyszyły badania naukowe. Na dziedzińcu zamku odkryto fundamenty cylindrycznej budowli, zapewne donżonu, i relikty dawnych zabudowań drewnianych. Rozpoznano funkcje poszczególnych pomieszczeń i kolejne fazy rozbudowy obiektu. Wyniki badań, dostępne materiały ikonograficzne, a przede wszystkim przetrwałe elementy budowli umożliwiają całkowitą odbudowę. W wyniku trzyletniej działalności konserwatorskiej zabezpieczono mury piwnic i parteru, zrekonstruowano sklepienia nad piwnicami i bramą wjazdową, usunięto wyrwy i zarysowania w murach kapitałnych. Obecnie opracowuje się koncepcję pełnej odbudowy obiektu, w którym mają znaleźć siedzibę: schronisko turystyczne, muzeum, biblioteka, czytelnia i świetlica. Dalsze wykonawstwo budowlane zostało wstrzymane do czasu opracowania projektów realizacyjnych. Prace badawcze i budowlane prowadzone były przez PKZ Kraków.

Sośnicowice pow. Gliwice. Pałac wzniesiony w 1755 r. z cegły i częściowo z kamienia, na rzucie podkowy, późnobarokowy, dwukondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem. Dekoracja elewacji w stylu rokoka i regencji. W czasie działań wojennych zniszczony pożarem, spłonęła wieżba dachowa, runęły stropy i sklepienia. Późniejszy brak zabezpieczenia spowodował zniszczenie wystroju architektonicznego. W czasie odbudowy wykonano nad wszystkimi kondygnacjami ogniodporne stropy, nową wieżbę dachową i wyposażono budynek w niezbędne instalacje. Kilka pomieszczeń otrzymało sklepienia, a na elewacjach zrekonstruowano dekorację architektoniczną. Adaptacja pałacu na zakład opiekuńczy dla upośledzonych dzieci umożliwiła zachowanie pierwotnego układu wnętrza.

Toszek pow. Gliwice. Zespół zamkowy z XV w., rozbudowany w okresie renesansu i baroku, po pożarze w 1811 r. w ruinie. Do prac konserwatorskich przystąpiono w 1957 r. Odbudowano kolejno: dom burgrabiego z przeznaczeniem na siedzibę administracji, basztę pn.-zach. na schronisko turystyczne, w dawnej stajni (od 1701 r. oranżerii) urządzono salę widowiskowo-kinową, w budynku bramnym — muzeum, bibliotekę z czytelnią i klubokawiarnię. Zabezpieczono także mury obronne i basteje z XVI w. Uczytelniono zarys ruiny pałacu Collonów z 1666 r., baszty pd.-zach. i zabudowań mieszkalnych wraz z kaplicą św. Sebastiana, przyległych do budynku bramnego, przez podwyższenie do ok. 80 cm murów fundamentowych odkrytych w czasie badań archeologicznych. Podkreślone zostały także kolejne fazy

4. Sośnicowice pow. Gliwice. Pałac, 1755. Odbudowany po zniszczeniach wojennych. Obecnie — Zakład dla dzieci upośledzonych. (fot. A. Kudła, 1973)

5. Zagórze pow. Będzin. Pałacyk, 1 poł. XIX w. Obecnie — Okręgowa Pracownia Konserwacji Dzieł Sztuki. (fot. A. Kudła, 1973)

rozbudowy zespołu. Zachowany w szczątkach wystrój rzeźbiarski i sgraffito we wnętrzu baszt flankujących budynek bramny poddano konserwacji. Odbudowane obiekty wyposażono w niezbędne instalacje. Badania architektoniczno-archeologiczne prowadziły PKZ Wrocław, projekt odbudowy wykonał inż. J. Gontarczyk z PKZ Warszawa, wykonawstwo realizowane było przez BRK, PKZ Kraków i inne specjalistyczne przedsiębiorstwa.

Wodzisław Śląski. Zespół klasztorny o tradycji sięgającej XIII w. Obecny budynek kościoła wzniesiony zapewne przez minorytów w XV w., gotycki, przebudowany w XVII i XIX w. Zabudowania klasztorne bez wyraźnych cech stylowych, z XVII (?) w. założone na planie czworoboku z wirydarium pośrodku. Kościół i klasztor zrujnowane zostały podczas działań wojennych. W czasie prac budowlano-konserwatorskich wzmocniono w budynku klasztornym nadwątlone mury kapitałne, wykonano nową więźbę dachową, położono stropy ogniotrwałe nad pierwszym piętrzem i poddaszem. Nad korytarzem przyziemia zachowano sklepienia kolebkowe, a także — w niektórych pomieszczeniach — krzyżowo-kolebkowe. Kościół, po wymurowaniu zach. ściany szczytowej, otrzymał wysoki dach siodłowy, kryty dachówką ceramiczną. W prezbiterium odsłonięto ostrołukowe otwory okienne, w których zachowały się gotyckie elementy kamieniarskie. We wnętrzu wyeksponowano kamienne relikwiarze wsporników i gzymsu kordonowego oraz fragmenty wczesnorenansowej polichromii o motywach roślinnych³. W klasztorze znalazły pomieszczenie sąd i prokuratura powiatowa, kościół przejęty został na cele kultowe przez gminę ewangelicką i przez nią odbudowany. Prace budowlane rozpoczęte zostały przez BRK, zakończone przez PKZ Kraków.

Zagórze pow. Będzin. Pałacyk z XIX w., przypisywany F. M. Lanciemu. Zbudowany z kamienia i cegły na rzucie prostokąta. Jeden z nielicznych na terenie Zagłębia Dąbrowskiego przykładów architektury klasycystycznej. Zdewastowany wskutek zaniedbań użytkownika. Gruntowny remont przeprowadzony w latach 1969—1972 przez PKZ Kraków, przywrócił mu pierwotne walory architektoniczne. Obiekt został wyposażony w niezbędne instalacje i urządzenia specjalistyczne w związku z adaptacją na potrzeby Okręgowej Pracowni Konserwacji Dzieł Sztuki, co wypełniło istniejącą od wielu lat w katowickim okręgu muzealnym lukę w dziedzinie konserwacji malarstwa sztalugowego i rzeźby.

Zebrzydowice pow. Cieszyn. Pałac z 1760 r., późnobarokowy, wzniesiony na rzucie prostokąta z ryzalitem w elewacji frontowej zwieńczony trójkątnym przyczółkiem. Zniszczony częściowo pożarem w 1945 r. popadał stopniowo w ruinę. W wyniku interwencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków został uratowany, lecz musiał być odbudowany niemal od podstaw. Zrekonstruowano bryłę budynku i detal architektoniczny, wnętrze natomiast — przy zachowaniu pierwotnego układu — otrzymało współczesny charakter. W pałacu znalazły swą siedzibę Gromadzka Rada Narodowa i wiejski ośrodek kultury. Dokumentację projektową opracowały PKZ Kraków, wykonawstwo prowadziły BRK, potem lokalne przedsiębiorstwa budowlane.

³ A. Kudła, Wodzisław Śląski. Odkrycie elementów gotyckich i polichromii wczesnorenansowej. „Ochrona Zabytków” XVI (1963), nr 4, ss. 72—73.

6. Żory pow. Rybnik. Domy w Rynku, 1 pól. XIX w. Fragment odbudowanej pierzei. (fot. A. Kudła, 1973)

Brzeźce pow. Pszczyzna. Tryptyk Sancta Conversatione z kościoła par., z 4 ćw. XV w., warsztat śląski, tempera, drewno lipowe z poziotami. Niewielkie wyrzuszenia, rozklejenia w miejscach łączenia poszczególnych elementów drewnianych, zacieki wilgoci. Malowidło kilkakrotnie przemaalowywane, najmłodsza warstwa wykonana w technice olejnej, z dużymi zniszczeniami. Rewersy skrzydeł z dużymi ubytkami malatury. Po przeprowadzeniu badań przystąpiono do konserwacji polegającej na wyprostowaniu i sklejeniu drewna, chemicznym i mechanicznym usuwaniu kolejnych przemalowań (kompresy z mieszanki na parafinie, ług wodny). Łuszczące się grunty połączono z podobrazem emulsją polioctanu winylu, ubytki wypełniono kitami poliwinilowo-alkoholowymi. Nowe kity pokryto punktowaniem kresczkowym w technice akwarelowej. Pozioty w tle scalono akwarelą, natomiast na ramie wypunktowano proszkiem dukatowym. Ubytki na rewersach skrzydeł wypełniono zaprawą. Tryptyk pokryto werniksem i pastą woskową. Po wykonaniu prac konserwatorskich tryptyk przeniesiono z Brzeźc do XVI-wiecznego drewnianego kościoła w Gierałtowicach. Konserwację przeprowadził w latach 1967—1968 zespół pod kierownictwem K. Stawickiej z PKZ Warszawa.

Gierałtowice pow. Rybnik. Polichromia późnogotycka w kościele fil. p. w. św. Katarzyny, patronowa⁴, odkryta podczas prac remontowych w 1962 r. Na deskach i listwach stropu prezbiterium i nawy występują motywy dekoracyjne roślinno-kwiatowe, geometryczne, tekstylne, zwierzęce, heraldyczne i figuralne. Warstwa malarska silnie zniszczona, z lokalnymi zaciekami po ksylamicie, częściowo olejno przemaalowana. Drewno, zaatakowane przez grzyb i drewnojady, zdezynfekowano przez trzykrotne nasączenie antoksem. Do impregnacji w partiach zmurszałych zastosowano winoflex rozpuszczony w toluenie i acetonie oraz polimetakrylan winylu. Większe ubytki drewna uzupełniono kitem kredowo-klejowym oraz kitem kredowym na alkoholu poliwinylowym. Przemalowania olejne usunięto chemicznie i mechanicznie. Łuszczące się partie warstwy malarskiej przytwierdzono do podłoża roztworem polioctanu winylu. Punktowanie scalające przeprowadzono drobną kreszką w technice temperowej i olejnej. W miejscach 100% zniszczenia polichromii dokonano rekonstrukcji przenosząc motywy ornamentalne z partii nieuszkodzonych. Prace wykonane były w trzech etapach przez następujące zespoły: PKZ Warszawa w 1965 r. — pod kierownictwem K. Stawickiej, R. Krzemiński w latach 1966—1967, PKZ Kraków w 1970 r.

Pszczyzna. Gobelin. *Synowie Amazonek szukający rodziców*. Pałac — Muzeum Wnętrz Zabytkowych, z XVII w., barokowy, warsztat brukselski, wym. 379×328 cm. Znajdował się w stanie daleko posuniętej destrukcji: na całej powierzchni występowały duże uszkodzenia mechaniczne, ubytki przędzy, zetlenia osnowy i wątku oraz ślady po dawnej nieprawidłowej konserwacji. Po usunięciu skutków wadliwych zabiegów konserwatorskich przystąpiono do oczyszczenia gobelinu, mechanicznie i roztworem korzenia mydlnicy. Usunięto uszkodzenia mechaniczne, uzupełniając odpowiednimi w kolorach wątkami i osnową, a także nićmi we właściwej technice i barwie, brakujące naroże bordiury uzupełniono płótnem i zrekonstruowano. Tkanina została zdezynfekowana roztworem eulanu. Konserwację przeprowadziła w latach 1967—1969 mgr H. Dubicyńska z PKZ Warszawa.

Adam Kudła

⁴ B. Cwiklińska, *Odkrycie późnogotyckiej polichromii*. „Ochrona Zabytków” XVI (1963), nr 4 ss. 71—72.

PRACE KONSERWATORSKIE — WOJEWÓDZTWO KOSZALIŃSKIE (1968—1972)

Omawiany poniżej pięcioletni okres działalności konserwatorskiej w województwie koszalińskim był kontynuacją poprzedniego dziesięciolecia, charakteryzującego się przejściem od powojennych zabezpieczeń obiektów zabytkowych do ich odbudowy, z przeznaczeniem na cele użytkowe¹. Duże znaczenie w tym okresie miały też prace

¹ Por. „Ochrona Zabytków” V (1952) nr 3 (18), ss. 192—195; XI (1958), nr 1—2 (40—41), ss. 137—142; XXI (1968), nr 2 (81), ss. 55—73.